

**O'QUVCHILAR NUTQINI LINGVISTIK MARKAZLASHTIRILGAN
YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING TAKOMILLASHTIRILGAN
METODLARI VA TAHLILLARI**

Ilhomova Nafosat
Qarshi davlat universiteti
Doktarantura(PhD) talabasi
nafosatilhomova@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o'quvchilar nutqini rivojlantirish jarayonida lingvistik markazlashtirilgan yondashuvning ahamiyati va uning takomillashtirilgan mexanizmlari hamda o'quv jarayoniga tatbiq etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilar nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan samarali uslublar, interaktiv mashg'ulotlar va innovatsion texnologiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik markazlashtirish, nutqni rivojlantirish, metodika, tahlil, innovatsion texnologiyalar, interaktiv yondashuv.

**IMPROVED METHODS AND ANALYSES OF DEVELOPING STUDENTS'
SPEECH BASED ON A LINGUISTICALLY CENTRALIZED APPROACH**

Annotation:

This article analyzes the significance of a linguistically centralized approach in developing students' speech and explores its improved methods. It discusses the theoretical foundations, practical mechanisms, and ways of integrating them into the educational process. The paper also presents effective techniques, interactive activities, and innovative technologies aimed at enhancing students' speech culture.

Keywords: linguistic centralization, speech development, methodology, analysis, innovative technologies, interactive approach.

СОВЕРШЕНСТВОВАННЫЕ МЕТОДЫ И АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОГО ПОДХОДА

Аннотация:

В данной статье анализируется значение лингвистически централизованного подхода в развитии речи учащихся и рассматриваются его усовершенствованные методы. Описываются теоретические основы, практические механизмы и пути их внедрения в учебный процесс. Также предлагаются эффективные методы, интерактивные занятия и инновационные технологии, направленные на повышение речевой культуры учащихся.

Ключевые слова: лингвистическая централизация, развитие речи, методика, анализ, инновационные технологии, интерактивный подход.

Introduction (Kirish)

Bugungi globallashuv davrida ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki nutq — shaxsning tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy faoliyatining asosiy ko'zgusidir. Ta'limiy jarayonda samarali muloqot qilolmaydigan o'quvchining na bilimlarni o'zlashtirishda, na ijtimoiy munosabatlarda faol bo'lishi mumkin. Shu bois, o'quvchilar nutqini shakllantirish va uni takomillashtirishga qaratilgan metodik izlanishlar tobora kengaymoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yosh avlodning tafakkuri, nutqi va ma'naviy olami qanchalik boy bo'lsa, kelajak jamiyatimiz shunchalik ravnaq topadi¹”. Ushbu fikr nutq madaniyati masalasi nafaqat tilshunoslik, balki ijtimoiy va pedagogik muammolar tizimida ham markaziy o'rinda turishini ko'rsatadi.

Nutqni rivojlantirish masalasiga ilmiy yondashuvlarning xilma-xilligi mavjud. Xususan, lingvistik markazlashtirilgan yondashuv o'quvchilarning nutqiy malakasini o'stirishda tilshunoslikning nazariy tamoyillariga tayanadi. Bu yondashuv nafaqat grammatik bilimlarni berishga, balki til birliklarining ijtimoiy, madaniy va psixologik mohiyatini anglashga yordam beradi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda o'quvchilarda muloqot kompetensiyasini shakllantirishni ta'minlaydigan takomillashtirilgan metodlarni ishlab chiqish zarur. Ayniqsa, lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida nutqni rivojlantirishni chuqur tahlil qilish ta'lim tizimida muhim nazariy va amaliy natijalarga olib kelishi mumkin.

¹ Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 15 b

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolaning maqsadi — o‘quvchilar nutqini lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida rivojlantirishning takomillashtirilgan metodlarini ishlab chiqish va ularni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishdan iboratdir.

Vazifalar: Nutqni rivojlantirish masalalarining nazariy asoslarini yoritish; Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv mohiyatini ilmiy izohlash; O‘quvchilar nutqini shakllantirishda mavjud metodlarni tahlil qilish; Takomillashtirilgan metodlarni amaliy jihatdan asoslash va tajriba materiallari bilan mustahkamlash.

Tadqiqotning obyekti: Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining nutqiy faoliyati.

Tadqiqotning predmeti: Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida nutqni rivojlantirish metodlari.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: O‘quvchilar nutqini rivojlantirishga oid metodlar yangi lingvistik asoslar bilan boyitiladi. Takomillashtirilgan metodlar tahlili orqali samarali ta’lim texnologiyalari ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: Ushbu tadqiqot natijalari umumta’lim maktablari hamda oliy ta’lim muassasalari uchun metodik qo‘llanma sifatida foydalanilishi mumkin.

Asosiy qism (Main body). Nutqni rivojlantirish masalasi qadimdan olimlar diqqat markazida bo‘lgan. Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy singari allomalar ham inson tafakkuri va nutqi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikka alohida e’tibor qaratganlar. Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida insonning komillikka erishuvi, avvalo, uning nutqiy savodxonligi va tafakkur madaniyatiga bog‘liq ekani ta’kidlanadi ².

Yevropa ilm-fanida ham nutqni o‘rganish masalasi lingvistika va pedagogika nuqtai nazaridan keng ko‘rib chiqilgan. Masalan, L. S. Vygotskiy nutqni bola tafakkurining “asosiy quroli” sifatida belgilab, ta’lim jarayonida tilning o‘rni shaxs shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi ³. Ch. Omonskey va boshqa zamonaviy psixolingvistlar esa nutqning ijtimoiy kommunikatsiyadagi funksiyasini chuqur tahlil qilib, uni ijtimoiy tajribani avloddan-avlodga yetkazuvchi vosita sifatida ta’riflaganlar ⁴.

O‘quvchilar nutqini rivojlantirishda quyidagi nazariy tamoyillar asosiy yo‘nalish sifatida qaraladi:

Lingvistik tamoyil — nutqiy malaka til tizimining fonetika, leksika, grammatika qatlamlariga tayangan holda shakllanadi.

Psixolingvistik tamoyil — nutq jarayoni bolaning psixik rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi.

² Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Yozuvchi, 1993. — 87- b

³ Vygotskiy L. S. Mysl i rech. — Moskva: Pedagogika, 1982. — 112- b

⁴ Omonskey Ch. Psycholinguistics and communication. — London: Routledge, 2001. — 54-b

Sotsiokulturologik tamoyil — nutq madaniyati milliy qadriyatlar, ijtimoiy an'analar va muloqot me'yorlari bilan uyg'un holda rivojlanadi.

Nutqning shakllanishida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Agar ta'lim jarayoni faqat grammatik bilim berish bilan cheklanib qolsa, o'quvchining nutqiy kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmaydi. Shuning uchun bugungi zamonaviy ta'limda nutqiy faoliyatni rivojlantirishning lingvistik markazlashtirilgan yondashuvi dolzarb sanaladi. Bu yondashuv o'quvchini nafaqat til qonuniyatlarini bilishga, balki ularni hayotiy muloqot jarayonida qo'llashga o'rgatadi.

O'quvchi nutqi rivojlangan sari, unda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, bahs-munozaralarda faol qatnashish ko'nikmalari shakllanadi. Zero, "Nutqi boy insonning dunyoqarashi ham keng bo'ladi" degan hikmat bejiz emas ⁵. Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv — bu nutqni rivojlantirish jarayonida tilshunoslik nazariyalari va amaliy til unsurlariga asoslangan metod bo'lib, u o'quvchilarning tilni ongli ravishda o'zlashtirishini ta'minlaydi. Bunday yondashuvda til faqatgina qoidalar to'plami sifatida emas, balki insonning muloqot quroli, tafakkur shakllantiruvchi vosita va madaniy meros ko'zgusi sifatida qaraladi.

Zamonaviy lingvistikada bu yondashuv tilni uch yo'nalishda ko'rib chiqadi:

Formal-strukturaviy — fonetika, morfologiya, sintaksis va leksikaga tayanadi.

Funksional-kommunikativ — tilning ijtimoiy hayotdagi vazifalari, muloqotdagi roli ustuvor sanaladi.

Kulturologik — til orqali milliy qadriyatlar, urf-odatlar, mentalitet ifoda etiladi⁶.

Shu asosda lingvistik markazlashtirilgan yondashuv nafaqat grammatik bilim berishni, balki o'quvchilarning fikrni aniq va lo'nda ifodalash, nutqiy estetikani his qilish, ijodiy tafakkurni shakllantirishini ham ko'zda tutadi. Bu metodning mohiyati haqida akademik V. A. Zvegintsev shunday yozadi: "Tilni o'rganishda uni faqat tizim emas, balki tirik muloqot vositasi sifatida anglash lozim. Zero, har bir fonema, har bir so'z o'zida xalq tarixini, madaniyatini va ruhiyatini mujassam etadi" ⁷. O'quvchilar nutqini rivojlantirishda lingvistik markazlashtirilgan yondashuv quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir: Integrativlik: tilshunoslik, psixologiya va pedagogika fanlarini o'zida uyg'unlashtiradi. Amaliylik: nazariy bilimlarni bevosita nutqiy faoliyat jarayonida qo'llash imkonini beradi. Ijodkorlik: o'quvchilarni erkin fikrlashga, yangi nutqiy shakllar yaratishga undaydi. Milliylik: til orqali milliy qadriyatlar va ma'naviy merosni anglash imkonini beradi. Misol tariqasida, o'quvchilar uchun adabiy matnlarni tahlil qilish, undagi so'z boyligi, uslubiy rang-baranglik va grammatik qurilishlarni o'rganish nafaqat lingvistik bilim beradi, balki ularda estetik did va milliy g'ururni ham uyg'otadi. Demak, lingvistik markazlashtirilgan yondashuv o'quvchilar nutqini

⁵ Ziyodova S. Nutq madaniyati va ta'lim. — Toshkent: Fan, 2019. — 22- b.

⁶ Habibullayev O. Til va madaniyat uyg'unligi. — Toshkent: Fan, 2017. — 73- b.

⁷ Zvegintsev V. A. Teoriya yazyka. — Moskva: Nauka, 1982. — 119-b

rivojlantirishda shunchaki qo'llaniladigan metod emas, balki til, tafakkur va madaniyatni uyg'unlashtiruvchi ta'limiy konsepsiyadir. O'quvchilar nutqini rivojlantirish masalasida pedagogika va lingvodidaktikada turli metodlar qo'llanilib kelinadi. Ularning har biri o'z davrida muayyan samaradorlik bergan bo'lsa-da, bugungi kun ta'lim talablari nuqtai nazaridan ayrim jihatlarda yetarli emasligi kuzatiladi.

An'anaviy grammatik-metodik yondashuv: Bu usul o'quvchilarga til qoidalarini yodlash va ularni amaliy mashqlarda qo'llashga asoslangan. Masalan, o'qituvchi o'quvchiga fe'l zamonlari yoki so'z turkumlarini tushuntiradi, so'ng mashqlar orqali mustahkamlaydi. Ushbu metod nutqiy malakani shakllantirishda muayyan darajada foydali bo'lsa-da, u ko'proq qoidabozlikka olib keladi. Natijada o'quvchi so'zlarni grammatik to'g'ri qo'llasa-da, erkin fikr bildirishda qiynaladi.

Matn asosida o'qitish metodlari: Adabiy matnlar, maqol, hikmat va hikoyalar orqali nutqni rivojlantirish o'quvchilarda estetik did va milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi. Bu metodning ijobiy jihati — o'quvchi matn ustida ishlash jarayonida nafaqat so'z boyligini kengaytiradi, balki fikrni mantiqiy tuzishga o'rganadi. Ammo kamchiligi shundaki, ayrim hollarda o'quvchilar matnni yod olish bilan cheklanib, mustaqil nutq yaratishda qiynaladilar.

Kommunikativ yondashuv: Bu metod asosan muloqot jarayonida o'rganishni nazarda tutadi. Mashg'ulotlar suhbatlar, munozaralar, rolly o'yinlar shaklida o'tkaziladi. Uning afzalligi shundaki, o'quvchi real hayotiy vaziyatlarda til vositalarini qo'llashni o'rganadi. Biroq kommunikativ yondashuv ko'pincha til tizimi va grammatik tuzilishni yetarli darajada o'zlashtirishni chetlab o'tadi, natijada o'quvchining nutqiy savodxonligi ba'zan sust rivojlanadi.

Integrativ yondashuv: Bu usulda til o'qitilishi boshqa fanlar bilan uyg'unlashtiriladi. Masalan, tarix darsida tarixiy voqealarni bayon qilishda to'g'ri nutqiy ifodalar ishlatish talab qilinadi yoki biologiya darsida atamalarni nutqda qo'llashga e'tibor qaratiladi. Integrativ yondashuvning kuchli jihati — bilimlarning tizimliliigi va umumiy dunyoqarashni kengaytirishi. Ammo metodik jihatdan bu yondashuvni barcha maktablarda samarali tatbiq etish hali ham murakkab.

Ko'rinib turibdiki, mavjud metodlar o'ziga xos ijobiy jihatlarga ega bo'lsa-da, ular o'quvchilar nutqini to'liq rivojlantirishda yetarli emas. Chunki, grammatik metod erkinlikni cheklaydi, matn asosida o'qitish ba'zan yod olishga olib keladi, kommunikativ metod grammatik aniqlikni susaytiradi, integrativ metod esa amaliyotda murakkab qo'llaniladi. Shuning uchun bugungi ta'limda o'quvchilar nutqini rivojlantirish uchun takomillashtirilgan metodlar zarur bo'lib, ular lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida ishlab chiqilishi lozim.

Conclusion (Xulosa)

Nutq- inson tafakkurining ko'zgusi, shaxsiy kamolotining mezon va ijtimoiy hayotining eng muhim quroli hisoblanadi. Shu bois o'quvchilarning nutqini rivojlantirish masalasi ta'lim-tarbiyaning markaziy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki: an'anaviy grammatik yondashuv o'quvchilarda til qonuniyatlarini bilishni ta'minlashda, erkin fikrlash imkoniyatini cheklaydi; matn asosida o'qitish estetik didni rivojlantiradi, ammo mustaqil nutqni shakllantirishda yetarli emas; kommunikativ metod erkin muloqotni rag'batlantiradi, biroq grammatik aniqlikni zaiflashtirishi mumkin; integrativ yondashuv esa keng qamrovli bo'lsa-da, amaliyotda tatbiq etish qiyin. Shu sababdan, bugungi kunda o'quvchilar nutqini rivojlantirish uchun lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosidagi takomillashtirilgan metodlar zarur. Bunday metodlar tilning nazariy asoslarini chuqur o'zlashtirish bilan bir qatorda, uni hayotiy muloqot jarayonida samarali qo'llashni ta'minlaydi.

Takomillashtirilgan metodlar orqali o'quvchilar: o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalashga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni til vositasida anglashga, muloqot madaniyatiga rioya qilishga, ijodkorlik va mustaqil tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishga erishadilar.

Prezident Sh. M. Mirziyoyevning "Biz yoshlarimizning tafakkuri va nutq madaniyatini yuksaltirish orqali kelajagimizni porloq qilamiz⁸" degan so'zlari bugungi mavzu mohiyatini yanada yorqinroq anglatadi.

Shunday qilib, o'quvchilar nutqini rivojlantirish masalasi oddiy til o'qitish jarayoni emas, balki ta'limning ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va ijtimoiy vazifalari bilan uzviy bog'liq bo'lgan keng qamrovli jarayondir. Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv esa bu jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi zamonaviy konsepsiya sifatida o'z dolzarbligini namoyon etmoqda.

REFERENCES (ADABIYOTLAR):

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 27-b.
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
3. Ziyodova S. Nutq madaniyati va ta'lim. – Toshkent: Fan, 2019. – 240 b.
4. Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yozuvchi, 1993. – 160 b.
5. Vygotskiy L. S. Mysl i rech. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 287 b.
6. Omonskey Ch. Psycholinguistics and communication. – London: Routledge, 2001. – 198 p.
7. Ziyodova S. Nutq madaniyati va ta'lim. – Toshkent: Fan, 2019. – 240 b.
8. Habibullayev O. Til va madaniyat uyg'unligi. – Toshkent: Fan, 2017. – 210 b.

⁸ Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 432 b

9. Zvegintsev V. A. Teoriya yazyka. – Moskva: Nauka, 1982. – 260 b.
10. Hakimov M. Lingvodidaktika asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015. – 198 b.
11. Mahmudov N. Til va ta’lim. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 240 b.
12. Rasulova D. Adabiy matn va nutqiy rivojlanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 198 b.
13. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 270 p.
14. Musurmanova, A., & Abdukhayotovna, A. K. (2023). THE MOVEMENT OF FOREIGN COUNTRIES IN PROTECTING WOMEN'S RIGHTS AND THE CONTENT OF REFORMS IN OUR COUNTRY. Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities, 11(1), 1074-1080.
15. Axmadaliyeva, X. (2021). AKADEMIK LITSEYNING NOFILOLOGIK YO’NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN O’QUVCHILARNING INGLIZ TILI DARSLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH: AKADEMIK LITSEYNING NOFILOLOGIK YO’NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN O’QUVCHILARNING INGLIZ TILI DARSLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(9). извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/fl/article/view/1942>.
16. Axmadaliyeva Xosiyatposhsho Abduxayotovna. (2025). THE ROLE OF FLIPPED CLASSROOM METHOD TO PREPARE STUDENTS FOR PROFESSION AT SECONDARY SCHOOL. (2025). Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy, 1(2), 689-699. <https://usajournals.org/index.php/6/article/view/347>
17. Khosiyatposhsho Akhmadaliyeva. (2024) The role of communicative activities to develop students’ communicative competence in english classes. “KO’P TILLILIK MUHITIDA XORIJIY TILLARNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION VA INTEGRATIV MUAMMOLARI” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 432-437.
18. Kamola Makhmadmurodova, Akhmadaliyeva Khosiyatposhsho Abdukhayotovna. Cognitive Aspects Of The Notion Of Dimunitiveness. Texas Journal of Philology, Culture and History. 2024/4/15. 29. 8-11.
19. Yo’ldoshev Q. Integrativ ta’lim asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016. – 190 b.
20. Karimov I. A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq, 1997. – 64 b.